

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΟΥΡΑΣ - ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ ΜΠΟΥΡΑ

Η ΕΛΛΑΔΙΚΗ ΝΑΟΔΟΜΙΑ

κατά τόν 12ο αιώνα

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Α.Μ. 4924 Ημερ. 26/11/02

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΑΘΗΝΑ 2002

Βιβλιογραφία

T r a q u a i r, Architecture, σ. 198, πίν. XV, σ. 204, 213. M e g a w, Mani, σ. 160-161, πίν. 21c. F. G e r k e, Die mittelalterlichen Kunststätte der Peloponnes, Athen, 1944, σ. 238, εἰκ. 16. R o g a n, Mani, σ. 120, 140. Φ. Δ ρ ο - σ ο γ ι ἄ ν ν η, Βυζαντινά καὶ μεσαιωνικά μνημεῖα Πελοποννήσου, Α.Δ. 24, 1969, Β', σ. 162-163, πίν. 164γ, δ. Θ. Π α π α θ α ν α σ ὀ π ο υ λ ο ς, Ἡ ἐκκλησία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὴν Στεμνίτσα, Ἐκκλησίαις, Α', σ. 222. Δ ρ α ν δ ἄ κ η ς, Ἀπὸ τὴν Μάνη, σ. 25. Μ π ο ὕ ρ α ς, Νέα Μονή, σ. 158 σημ. 19. Β ο u r a s, Argos, σ. 465. Τοῦ ἰδίου, Church Architecture, σ. 274, εἰκ. 4. Χ. Μ π ο ὕ ρ α ς, Στηρίξεις συνεπτυγμένων τρουλλῶν σὲ μονόκλιτους ναοὺς, Εὐφρόσυνον, Β', σ. 407-416, πίν. 214. Η α d j i - M i n a g l o u, Merbaka, σ. 112, πίν. XIIIc, d. Μ π ο ὕ ρ α ς, Ἱστορία, σ. 437. Η α d j i - M i n a g l o u, Grand appareil, σ. 170, 171, 185, εἰκ. 12. Δ ρ α ν δ ἄ κ η ς, Τοιχογραφίες, σ. 351.

Ἀμφισσα. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος

Ἡ ὥραία καὶ σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση διατηρημένη ἐκκλησία τοῦ κάστρου τῆς Ἀμφισσας ἔχει προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν ἐρευνητῶν. Ἐκτός ἀπὸ τὸ εἰδικό ἄρθρο πού τῆς ἀφιέρωσε ὁ Α. Ὁρλάνδος τὸ 1935, ὑπάρχει ἓνα πλῆθος ἀναφορῶν στὸ μνημεῖο μέ περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικές παρατηρήσεις. Ἀκόμα καὶ στὰ γενικά βιβλία γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ (ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Γ. Λαμπάκη), ἡ Μεταμόρφωση τῆς Ἀμφισσας ἔχει πάρει τὴ θέση της. Καὶ τοῦτο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μνημονεύεται σὲ γραπτές πηγές καὶ δὲν ἔχει διασωθεῖ κτητορικὴ ἢ ἄλλῃ ἐπιγραφή.

Ὁ ναὸς διατηρεῖται σχεδὸν ἀνέπαφος. Μιά μικρὴ παραμόρφωση τοῦ τρουλλοῦ (μέ τὴν προσθήκη ὀριζόντιου γείσου πάνω ἀπὸ τὰ τοξύλλια) ἔχει ἤδη διορθωθεῖ¹. Ἐχει ἀλλοιωθεῖ μόνον τὸ ἐσωτερικὸ του μέ τὴν ἐπίχριση τοίχων καὶ θόλων καὶ τὴν κάλυψη, ἐνδεχομένως, τοιχογραφιῶν.

Ὁ τύπος τοῦ ναοῦ εἶναι κοινὸς γιὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ Ἑλλάδα: εἶναι ἓνας σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος δικλῆνιος ναὸς μέ τρουλλο (εἰκ. 391). Μόνον ἡ φροντίδα γιὰ τὴ διαμόρφωση τριῶν ταφικῶν μνημείων στὸν εὐρύχωρο νάρθηκα παρουσιάζει ἴσως κάποιο ἐνδιαφέρον ἀπὸ πλευρᾶς χρήσεων. Ἀντιθέτως, τὸ μορφολογικὸ μέρος εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό, γεγονὸς πού ὀφείλεται στὴν ἐξαιρετικὴ φροντίδα καὶ στὴν καλαισθησία τῶν κατασκευαστῶν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 40-42, 421, 456, 457, 463, 498).

Ἡ Μεταμόρφωση τῆς Ἀμφισσας διακρίνεται ὄχι μόνον γιὰ τίς ἀρμονικὲς ἀναλογίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ μορφικὰ στοιχεῖα πού ἐξωτερικεύουν τὴ δομὴ της καὶ διαρθρώνουν τίς ἐπιφάνειες τῶν ὀψεων. Ὑπάρχει ἐπίσης μεγάλη ποικιλία (πεταλόμορφα τόξα, τεταρτοκυκλικά παράθυρα, παραλλαγές στὴν τοιχοποιία, κοσμηῖτες κοίλης διατομῆς), καὶ εἶναι μέ μεγάλη δεξιότητα λαξευμένα τὰ ιδιόρρυθμα λίθινα πλαίσια, τὰ τύμπανα τῶν παραθύρων καὶ τὰ μεγάλα τόξα τῶν ὀψεων. Ἡ τεκτονικὴ διάθεση καὶ ἡ ἄψογη τεχνικὴ θὰ ἐπέτρεπαν, παρὰ τὴν ἐνδιαφέρουσα πολυχρωμία, νὰ γίνεи καὶ ἐδῶ λόγος γιὰ ἔκφανση κλασικισμοῦ στὴ μεσοβυζαντινὴ Ἑλλάδα.

Διάφορα μορφικὰ στοιχεῖα, καὶ κυρίως τὰ κεραμοπλαστικά κοσμήματα, ἔχουν ὀδηγήσει τοὺς μελετητές τοῦ μνημείου σὲ μιά χρονολόγηση στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 12ου αἰῶνα.

Μεγάλῃ σημασία ἔχουν, τέλος, τὰ γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, διάσπαρτα δυστυχῶς σήμερα καὶ ἀτελέστατα δημοσιευμένα (εἰκ. 43, 549δ). Δὲν ἔχουν βρεθεῖ οἱ πλάκες πού διαμόρφωναν τίς σαρκοφάγους στὸν νάρθηκα, ἡ μελέτη ὅμως τοῦ κατακείμενου μαρμάρινου ὕλικου θὰ μπορούσε ἀφ' ἐνός νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴ χρονολόγηση καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐνδιαφέρουσες ἀναπαραστάσεις².

Βιβλιογραφία

L a m p a k i s, Mémoire, σ. 30. Γ. Λ α μ π ἄ κ η ς, Εἰδήσεις, Δ.Χ.Α.Ε., περ. Α', 3, 1894-1902, σ. 39, εἰκ. 8. S t r u c k, Argolis, σ. 226-227, εἰκ. 8. M i l l e t, Ecole, σ. 7, 57 σημ. 8, 58, 67, 144 σημ. 5, 160, 194, 204 σημ. 2, 232 σημ. 5, 256 σημ. 2, 266, 273 σημ. 4, 279 σημ. 4, 280, 283 σημ. 1. M e g a w, Chronology, σ. 102, 109, 111, 112, 123, 126, 127, 129, πίν. 27, 4, 28, 30, 55-58. Σ ω τ η ρ ῖ ο υ, Διακοσμήσεις, σ. 68. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς, Πεταλόμορφον τόξον, σ. 414, εἰκ. 4. M i l e s, Byzantium and Arabs, σ. 23 σημ. 107, 28, 67. M u t s o p u l o s, Harmonische Bauschnitte, σ. 279. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς, Ἀμφισσα, σ. 181-196. Β ο n, Péloponnèse, σ. 149 σημ. 5. M i l e s, Classification, σ. 283, 284. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο ς, Κάρυστος, σ. 209 σημ. 8, 212 σημ. 12, 214, 240. Π. Λ α ζ α ρ ῖ δ η ς, Α.Δ. 22, 1967,

Βιβλιογραφία

T r a q u a i r, Architecture, σ. 198, πίν. XV, σ. 204, 213. M e g a w, Mani, σ. 160-161, πίν. 21c. F. G e r k e, Die mittelalterlichen Kunststätte der Peloponnes, Athen, 1944, σ. 238, εικ. 16. R o g a n, Mani, σ. 120, 140. Φ. Δ ρ ο - ό ο γ ι ά ν ν η, Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Πελοποννήσου, Α.Δ. 24, 1969, Β', σ. 162-163, πίν. 164γ, δ. Θ. Π α π α θ α ν α σ ό π ο υ λ ο ς, Ἡ ἐκκλησία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στήν Στεμνίτσα, Ἐκκλησιές, Α', σ. 222. Δ ρ α ν δ ά κ η ς, Ἀπό τήν Μάνη, σ. 25. Μ π ο ύ ρ α ς, Νέα Μονή, σ. 158 σημ. 19. Β ο u r a s, Argos, σ. 465. Τοῦ ἰδίου, Church Architecture, σ. 274, εικ. 4. Χ. Μ π ο ύ ρ α ς, Στηρίξεις συνεπτυγμένων τρουλλῶν σέ μονόκλιτους ναούς, Εὐφρόσυνον, Β', σ. 407-416, πίν. 214. Η a d j i - M i n a g l o u, Merbaka, σ. 112, πίν. XIIIc, d. Μ π ο ύ ρ α ς, Ἱστορία, σ. 437. Η a d j i - M i n a g l o u, Grand appareil, σ. 170, 171, 185, εικ. 12. Δ ρ α ν δ ά κ η ς, Τοιχογραφίες, σ. 351.

Ἀμφισσα. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος

Ἡ ὥραία καί σέ πολύ καλή κατάσταση διατηρημένη ἐκκλησία τοῦ κάστρου τῆς Ἀμφισσας ἔχει προκαλέσει τό ἐνδιαφέρον πολλῶν ἐρευνητῶν. Ἐκτός ἀπό τό εἰδικό ἄρθρο πού τῆς ἀφιέρωσε ὁ Α. Ὁρλάνδος τό 1935, ὑπάρχει ἕνα πληθὺς ἀναφορῶν στό μνημεῖο μέ περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικές παρατηρήσεις. Ἀκόμα καί στά γενικά βιβλία γιά τή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική (ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό Ὑπόμνημα τοῦ Γ. Λαμπάκη), ἡ Μεταμόρφωση τῆς Ἀμφισσας ἔχει πάρει τή θέση της. Καί τοῦτο, παρὰ τό γεγονός ὅτι δέν μνημονεύεται σέ γραπτές πηγές καί δέν ἔχει διασωθεῖ κτητορική ἢ ἄλλη ἐπιγραφή.

Ὁ ναός διατηρεῖται σχεδόν ἀνέπαφος. Μιά μικρὴ παραμόρφωση τοῦ τρουλλοῦ (μέ τὴν προσθήκη ὀριζόντιου γείσου πάνω ἀπὸ τὰ τοξῦλλα) ἔχει ἦδη διορθωθεῖ¹. Ἐχει ἀλλοιωθεῖ μόνον τό ἐσωτερικὸ του μέ τὴν ἐπίχριση τοίχων καί θόλων καί τὴν ἀλύψη, ἐνδεχομένως, τοιχογραφιῶν.

Ὁ τύπος τοῦ ναοῦ εἶναι κοινός γιά τή μεσοβυζαντινὴ Ἑλλάδα: εἶναι ἕνας σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος δικιόνιος ναός μέ τρουλλο (εἰκ. 391). Μόνον ἡ φροντίδα γιά τή διαμόρφωση τριῶν ταφικῶν μνημείων στὸν εὐρύχωρο νάρθηκα παρουσιάζει ἴσως κάποιο ἐνδιαφέρον ἀπὸ πλευρᾶς χρήσεων. Ἀντιθέτως, τό μορφολογικὸ μέρος εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό, γεγονός πού ὀφείλεται στήν ἐξαιρετικὴ φροντίδα καί στήν καλαισθησία τῶν κατασκευαστῶν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 40-42, 421, 456, 457, 463, 498).

Ἡ Μεταμόρφωση τῆς Ἀμφισσας διακρίνεται ὄχι μόνον γιά τίς ἁρμονικὲς ἀναλογίες, ἀλλὰ καί γιά τὰ μορφικά στοιχεῖα πού ἐξωτερίζουν τὴ δομὴ της καί διαρθρώνουν τίς ἐπιφάνειες τῶν ὄψεων. Ὑπάρχει ἐπίσης μεγάλη ποικιλία (πεταλόμορφα τόξα, τεταρτοκυκλικά παράθυρα, παραλλαγές στήν τοιχοποιία, κοσμητὲς κοίλης διατομῆς), καί εἶναι μέ μεγάλη δεξιότητα λαξευμένα τὰ ιδιόρρυθμα λίθινα πλαίσια, τὰ τύμπανα τῶν παραθύρων καί τὰ μεγάλα τόξα τῶν ὄψεων. Ἡ τεκτονικὴ διάθεση καί ἡ ἀψογὴ τεχνικὴ θά ἐπέτρεπαν, παρὰ τὴν ἐνδιαφέρουσα πολυχρωμία, νά γίνεи καί ἐδῶ λόγος γιά ἔκφανση κλασικισμοῦ στή μεσοβυζαντινὴ Ἑλλάδα.

Διάφορα μορφικά στοιχεῖα, καί κυρίως τὰ κεραμοπλαστικά κοσμήματα, ἔχουν ὀδηγήσει τοὺς μελετητὲς τοῦ μνημείου σέ μιὰ χρονολόγηση στό πρῶτο τέταρτο τοῦ 12ου αἰῶνα.

Μεγάλὴ σημασία ἔχουν, τέλος, τὰ γλυπτά ἀρχιτεκτονικά μέλη, διάσπαρτα δυστυχῶς σήμερα καί ἀτελέστατα δημοσιευμένα (εἰκ. 43, 549δ). Δέν ἔχουν βρεθεῖ οἱ πλάκες πού διαμόρφωναν τίς σαρκοφάγους στὸν νάρθηκα, ἡ μελέτη ὅμως τοῦ κατακείμενου μαρμάρινου ὑλικοῦ θά μπορούσε ἀφ' ἐνός νά ἐπιβεβαιώσει τὴ χρονολόγηση καί ἀφ' ἐτέρου νά ὀδηγήσει σέ ἐνδιαφέρουσες ἀναπαραστάσεις².

Βιβλιογραφία

L a m p r a k i s, Mémoire, σ. 30. Γ. Λ α μ π ά κ η ς, Εἰδήσεις, Δ.Χ.Α.Ε., περ. Α', 3, 1894-1902, σ. 39, εικ. 8. S t r u c k, Argolis, σ. 226-227, εικ. 8. M i l l e t, Ecole, σ. 7, 57 σημ. 8, 58, 67, 144 σημ. 5, 160, 194, 204 σημ. 2, 232 σημ. 5, 256 σημ. 2, 266, 273 σημ. 4, 279 σημ. 4, 280, 283 σημ. 1. M e g a w, Chronology, σ. 102, 109, 111, 112, 123, 126, 127, 129, πίν. 27, 4, 28, 30, 55-58. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Διακοσμήσεις, σ. 68. Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, Πεταλόμορφον τόξον, σ. 414, εικ. 4. M i l e s, Byzantium and Arabs, σ. 23 σημ. 107, 28, 67. M u t s o p u l o s, Harmonische Bauschnitte, σ. 279. Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, Ἀμφισσα, σ. 181-196. Β ο n, Péloponnèse, σ. 149 σημ. 5. M i l e s, Classification, σ. 283, 284. Μ ο υ τ σ ό π ο υ λ ο ς, Κάρυστος, σ. 209 σημ. 8, 212 σημ. 12, 214, 240. Π. Λ α ζ α ρ ί δ η ς, Α.Δ. 22, 1967,

40

41

42

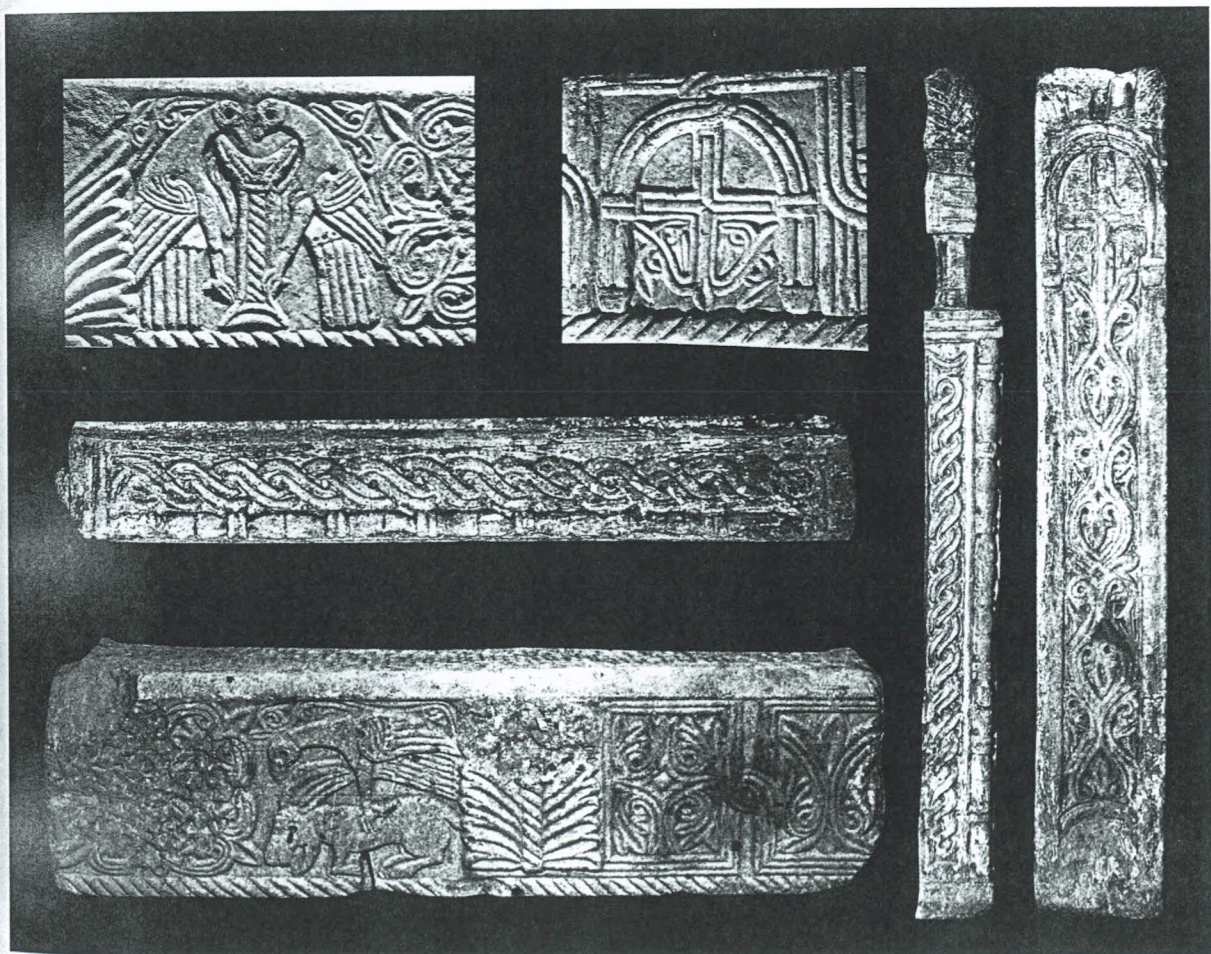

40. Άποψη τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στήν Ἀμφίσσα ἀπό τὰ νοτιοανατολικά.
 41, 42. Λεπτομέρεια τοῦ «ἀθηναῖζου» τρούλλου καί τό δῦλοβο παράθυρο τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ.

Β', σ. 294, πίν. 192, 23, 1968, Β', σ. 258, 25, 1970, Β', σ. 269, πίν. 234β. Μ π ο ύ ρ α ς, *Σταυροθόλια*, σ. 70 σημ. 292. Β ο κ ο τ ό π ο υ λ ο ς, *Εκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική*, σ. 144, 167. K o d e r - H i l d, *Hellas*, σ. 254. Σ τ ί - κ α ς, *Ὁρλάνδος ὁ ἀναστηλωτής*, σ. 566. K y r i e l e i s, *Kunstdenkmäler*, I, πίν. 11, σ. 396. H a d j i - M i n a - g l o u, *Anīphī*, σ. 611. Μ ο υ τ σ ό π ο υ λ ο ς, *Καρύταινα*, σ. 154, 155. Τοῦ ἰδίου, *Ροῖνό*, σ. 344, 352, 353. Μ π ο ύ ρ α ς, *Ἀναγεννήσεις*, σ. 263. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, *Μεσοβυζαντινὴ τέχνη*, σ. 398. K r a u t h e i m e r, *Architecture*, σ. 417, 419, 527 σημ. 52, 53. Μ π ο ύ ρ α, *Διάκοσμος*, σ. 16, 20, 106. Β ε λ έ ν η ς, *Ἐρμηνεία*, σ. 53 σημ. 2, 272, 273. S i n o s, *Kosmosoteira*, σ. 226. V o n S c h e v e n - C h r i s t i a n s, *Samari*, σ. 103, 104. Σ τ ί - κ α ς, *Μονεμβασία*, σ. 313 σημ. 2, 321, 322 σημ. 5, 325. Τ σ ο υ ρ ή ς, *Κεραμοπλαστικός διάκοσμος*, σ. 113, 121, 128, 224 σημ. 151, 327, 457, 603. Μ α μ α λ ο ὦ κ ο ς, *Παρατηρήσεις*, σ. 198. Τοῦ ἰδίου, *Παρόρι*, σ. 510, 516, 519, καί *Ἐκκλησίες*, Β', σ. 230 σημ. 13. Β ο κ ο τ ό π ο υ λ ο ς, *Πλατάνι*, σ. 393 σημ. 23, 396. Μ α μ α λ ο ὦ - κ ο ς, *Πυλώνας*, σ. 1116. H a d j i - M i n a g l o u, *Merbaka*, σ. 37, πίν. IVa, b, XIIIf. Α. Ρ α π τ ά κ η - Κ ο υ - ρ έ ν τ α, *Α.Δ.* 40, 1985, Β', σ. 76. Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, *Παρηγορήτισσα*, σ. 102 σημ. 3. Μ π ο ύ ρ α ς, *Δερεβνοσά- λει*, σ. 33 σημ. 35. Τοῦ ἰδίου, *Ἱστορία*, σ. 213, 231, 254, φωτ. 19β, 28α. H a d j i - M i n a g l o u, *Grand appareil*, σ. 168, 178, 181, 184. Β ο γ ι α τ ζ ή ς, *Σαγματᾶς*, σ. 63, 68. V a n d e r h e y d e, *Sculpture*, σ. 397, εἰζ. 8, 9.

Ὑποσημειώσεις

1. Στίκας, *Ὁρλάνδος ὁ ἀναστηλωτής*, σ. 566. Τοῦ ἰδίου, *Ε.Ε.Β.Σ.* 30, 1960-61, σ. 681.
2. Τό μαρμάρινο τέμπλο τοῦ ναοῦ ἦταν ἀκόμα σέ χρήση τό 1896 κατὰ μαρτυρία τοῦ Γ. Λαμπάκη (*Δ.Χ.Α.Ε.*, περ. Α', 3, 1894-1902, σ. 39). Κ. Ἀσλανίδης - Χ. Πινάτση, *Τό τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στήν Ἀμφισσα*, 19ο *Συμπ. Χ.Α.Ε.*, 1999, σ. 12-13.

43

43. Λεπτομέρειες ἀπό τό ἐπιστύλιο τοῦ τέμπλου καί θραύσματα ἀπό τό μαρμάρινο τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

ΑΙΤΗΣΗ

Προς
Το Κοινωνικό Ίδρυμα «Α.Γ.Λεβέντη»

Των Κατοίκων Αμφισσας
(Απλών Πολιτών)

Υπ' όψιν κ. Ελένης Μαριολέα
Βασ. Κων/νου 1,
106 74 Αθήνα

1. Γεωργ. Βακράκης
2. Δημ. Σανιδάς
3. Αглаία Παπουλή
4. Σοφία Καλλία
5. Ευαγ. Αποστόλου
6. Γεωργ. Χουλιάρης

Cost ?

Πρόβλημα

ΚΑΣ.

Εκν η' καλη συμβαλλει.

ΕΕ 12 70

ΕΞΕΤΑΣΤ.

Αξιότιμη Κυρία,

Περί :
Μεσολάβησης του Ιδρύματος
για τη σωτηρία ιστορικού
βυζαντινού Μνημείου 11^{ου} αι.
από καταστροφή

Αμφισσα 17-10-2003

ΣΥΝΗΜΜΕΝΑ

1. Εικόνα του περικαλλούς Ναού
2. Απόσπασμα μελέτης
Ε. Βαρουτά-Φλώρου κλπ.
μηχανικών αναστηλωτών
για στερεωτικές κλπ. εργασίες
στο Ναό
3. Δημοσίευμα στον τοπικό Τύπο
για το πρόβλημα και τον κατεπεί-
γοντα χαρακτήρα αντιμετώπισής
του

Σε περίπτωση-μαγευτική θέση στην
Αμφισσα υπάρχει ένα καλαίσθητο -
σεβαστό μνημείο μεγάλης αξίας, ο
Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος,
11^{ου} - 12^{ου} αι. (1075-1125). Υπάρχει στη
σχετική βιβλιογραφία, η μελέτη του Καθ.
Α. Ορλάνδου γι' αυτό, «ο παρά την Αμφισσαν
Ναός του Σωτήρος», Αρχείον Βυζαντινών
Μνημείων Ελλάδος, τομ. Α-1935 σ.182-195
(Μπενάκειος Βιβλιοθήκη Βουλής)

Από διάφορες αιτίες - κυρίως σεισμούς-
το εξωκλήσι αυτό αντιμετωπίζει μεγάλο κι
άμεσο κίνδυνο κατάρρευσής του.

Κινήθηκαν διαδικασίες πρόληψης του
εσχάτου κινδύνου.

Αρμόδια μηχανικός αναστηλώτρια εκπόνησε
σχετική μελέτη (Συνημ. 2), η αρμόδια Εφορία
Αρχαιοτήτων την προώθησε και το Κεντρικό
Αρχαιολογικό Συμβούλιο την ενέκρινε με αρκετή
καθυστερήση με αποτέλεσμα οι ενέργειες
και ο κίνδυνος να επικρέμεται.

Επειδή πηγή χρηματοδότησης δε φαίνεται
και η δική Σας ευαισθησία στην ενασχόληση
Σας είναι πασιφανής σε παρόμοιες περιπτώσεις:

ΠΑΡΑΚΑΛΟΥΜΕ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ
ΣΑΣ υπό μορφήν χορηγίας, πριν είναι πολύ
αργά. Είμαστε στη διάθεσή Σας για όποια
παραϊτέρω διευκρίνιση, συνεννόηση,
συνεργασία.

Μετά τιμής

Δ/νση Αιτούντων

Τ.Κ. 332 00 Αμφισσα
τηλ. 22660 28408
fax. 22660 79176

«Με τη συμβολή του Δήμου Άμφισσας και με συνεργείο της Εφορείας υπό τον αρχιτεχνίτη Βαλμά έγιναν ορισμένες απαραίτητες στερεωτικές εργασίες στο Ναό. Συγκεκριμένα έγινε αντικατάσταση φθαρμένων κεράμων ~~τέγης~~ και αρμολόγημα τρούλου, εξωτερική στερέωση καμαρών του Ναού που είχαν υποστεί ζημιές από το σεισμό του 1981 ».

6. ΦΘΟΡΕΣ/ ΒΛΑΒΕΣ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ & ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Παρατηρούνται σοβαρές Φθορές και Βλάβες προερχόμενες από διάφορους παράγοντες : σεισμούς, ελλιπή διαφραγματική λειτουργία, έδαφος θεμελίωσης, καιρικές συνθήκες, υπόγεια και επιφανειακά ύδατα, αλλά και λανθασμένες επεμβάσεις, όπως π. χ. αφαίρεση των ξύλινων ελκυστήρων, εγκατάλειψη, κ. α. Ως εκ τούτου, το Μνημείο χρήζει άμεσης Στερέωσης-Αποκατάστασης, για την αποφυγή περαιτέρω μη αναστρέψιμων Βλαβών.

Σημαντική Βλάβη αποτελεί η διαφορική καθίζηση του Ναού, που εντοπίζεται εντονότερη στην Ανατολική πλευρά και κατά κύριο λόγο πιστεύουμε ότι οφείλεται στην έδραση της θεμελίωσης πάνω σε ακατάλληλο και διαβρωμένο υπέδαφος με μη επαρκή θεμέλια. Αναλυτικότερα και πιο εμπειριστωμένα θα είναι δυνατόν να αναφερθούμε στο εν λόγω πρόβλημα μετά από διερεύνηση της θεμελίωσης μέσω εδαφικών τομών, οπότε και θα συμπληρωθεί και διορθωθεί η Μελέτη ανάλογα.

Εξωτερικά, εντοπίζεται αποκόλληση του Ναού από το περιμετρικό πεζούλι, αποκόλληση των τοίχων της κόγχης του Ιερού από την τοιχοποιία του υπόλοιπου Ναού, ενώ λιγότερο έντονες αποκολλήσεις παρατηρούνται στην συναρμογή τοιχοποιίας μέσης κόγχης Ιερού και τοιχοποιίας Ναού, καθώς και μεταξύ των τοιχοποιιών Ναού και Νάρθηκα. Ομοίως, ελαφρότερες είναι και οι αποκολλήσεις των πέτρινων παραστάδων από την τοιχοποιία. Επίσης, παρατηρούνται διάφορες

ρηγματώσεις και φθορές στους ογκόλιθους, στους πωρόλιθους και στους άλλους πέτρινους δόμους. Ρηγματώσεις μικρής εκτάσεως, φθορές υλικού λόγω καιρικών συνθηκών και παλαιότητας, αλλά και αποκολλήσεις και μετατοπίσεις-καθιζήσεις παρατηρούνται και σε πλίνθους ή σε λαξευτούς θολίτες των τοξωτών υπερθύρων, κυρίως στην περιοχή της κλειδας. Φθορές υπάρχουν επίσης κατά τόπους στα παλαιά κονιάματα λόγω παλαιότητας, καιρικών συνθηκών, έλλειψης συντήρησης. Ομοίως, φθορές εντοπίζονται στις στέγες και τον Τρούλο, (κεραμίδια, υδρορροές, κλπ.), αλλά και στα κουφώματα (ξύλινα και σιδηρά).

Εσωτερικά, παρατηρούνται καθίζηση του δαπέδου κυρίως στην περιοχή του Ιερού, αποκολλήσεις τοίχων, ρηγματώσεις, έντονες κατά κανόνα, ορθές και κατά την διαγώνιο (λοξές), σε διάφορα σημεία της τοιχοποιίας, στα σταυροθόλια, στα ανώφλια και στα κατώφλια των ανοιγμάτων, πάνω από τις κλείδες των τόξων, κλπ. Επίσης παρατηρούνται μετατοπίσεις-καθιζήσεις σε κλείδες τόξων, οφειλόμενες κυρίως στην αφαίρεση-αποκοπή των παλαιών ξύλινων ελκυστήρων, ίχνη των οποίων εντοπίζονται στις περιοχές γένεσης των τόξων. Τέλος, υπάρχουν σε πολλές περιοχές αποκολλήσεις ειχρισμάτων και χρωμάτων, κυρίως στην περιοχή του τυμπάνου και του τρούλου, όπου και είναι πολύ εκτεταμένες και οφείλονται στην υγρασία που δημιουργείται από την είσοδο ομβρίων υδάτων στο εσωτερικό, λόγω ελλείψεως στεγανωτικών υλικών και κλημμελούς συντήρησης. Επίσης, υπάρχει αποδιοργάνωση της λιθοδομής, ευτυχώς όχι εκτεταμένη, πάνω από την εγκάρσια καμάρα της βόρειας κεραίας (Β.Α.). Σε γενικές γραμμές, η εξωτερική παρειά της τοιχοποιίας, λόγω της επιμελημένης κατασκευής, δεν έχει θιγεί στον ίδιο βαθμό με την εσωτερική. Αναλυτικότερα παρατηρούνται :

Βόρεια όψη (Σχέδιο Α-05)

- αποκόλληση των πώρινων τόξων που περιβάλλουν το άνω δώλοβο παράθυρο το τυμπάνου της κεραίας
- αποκόλληση των παρασιτάδων από πωρόλιθο του κάτω δώλοβου παραθύρου στην κυρίως τοιχοποιία

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΑΡΟΥΤΑ-ΦΛΩΡΟΥ & ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΔΙΠΛ. ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ-ΑΝΑΣΤΗΛΑΤΕΣ

- αποκόλληση των παραστάδων Βόρειας κεραίας από την κυρίως τοιχοποιία
- καταστροφή των ακμών των συμπαγών πλίνθων των τόξων του μονόλοβου παραθύρου προθέσεως
- ρηγμάτωση μεταξύ οδοντωτής ταινίας (από πλίνθους) και στέγης Νάρθηκα
- φθορές ογκόλιθων διακοσμητικών σταυρών και ογκόλιθων βάσεως
- φθορές πέτρινου κατωκασιού θύρας
- ρηγμάτωση πωρόλιθων κάτω από δυτικό μονόλοβο παράθυρο Βόρειας όψης
- μετατόπιση/ καθίζηση πώρινου στοιχείου πεταλόμορφου τόξου υπέρθυρου δότλα στην κλείδα
- φθορές των διακοσμητικών κεραμοπλαστικών στοιχείων
- καταστροφή των σκυφίων (πινακίων) του αετώματος της κεραίας

Ανατολική Όψη (Σχέδιο Α-06)

- αποκόλληση όλης της Ανατολικής όψης από τον υπόλοιπο Ναό
- αποκόλληση τοιχοποιίας μέσης κόγχης Ιερού
- μικρές ρηγματώσεις πωρόλιθων κάτω από το Νότιο μονόλοβο παράθυρο διακονικού και κάτω από το δίλοβο παράθυρο της μέσης κόγχης Ιερού
- φθορές πωρόλιθων και ογκόλιθων βάσης

Νότια Όψη (Σχέδιο Α-07)

Παρατηρούνται :

- αποκόλληση πέτρινων παραστάδων κεντρικής θύρας στην ακμή συναρμογής με την τοιχοποιία
- μετατόπιση/ καθίζηση πλίνθινου κλειδίου πεταλόμορφου τόξου θύρας
- ρηγμάτωσεις στο υπέρθυρο και στο κατώφλι του δυτικού μονόλοβου παράθυρου της Νότιας όψης
- φθορές ογκόλιθων βάσεως
- καταστροφή παλαιών σκυφίων (πινακίων) αετώματος Νότιας κεραίας
- μεταγενέστερες επισκευές στις αργολιθοδομές

Δυτική Όψη (Σχέδιο Λ-08)

- φθορά στην ακμή του πώρινου στοιχείου στην κλείδα του τόξου που περιβάλλει το τριλοβο παράθυρο
- ρηγματώσεις κάτω από τα μονόλοβα παράθυρα
- εκτεταμένες φθορές στην κάτω παρειά του ανωφλίου της θύρας από σπλισμένο σκυρόδεμα
- μικρή αποκόλληση βόρειας παραστάδας από πωρόλιθο από την τοιχοποιία του Νάρθηκα
- φθορές ογκολίθων βάσεως
- αποκόλληση συμπαγών οπτοπλίνθων τόξου μεσαίου λοβού τριλοβου παραθύρου

Τρούλος-Τύμπανο-Στέγες

Ο Τρούλος και το Τύμπανο παρουσιάζουν εκτεταμένες φθορές τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά. Εξωτερικά, οι φθορές εντοπίζονται κυρίως στα κεραμίδια του τρούλου, αλλά και στις υδρορροές, όπως επίσης και στα τούβλινα διακοσμητικά τόξα. Έντονες είναι οι φθορές των επιχρισμάτων στο εσωτερικό, καθώς και οι αποκολλήσεις των κόκκινων και μπλε χρωματισμών τους. Λόγω αδυναμίας διάνοιξης διερευνητικών τομών εκ μέρους των αρμοδίων, δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τι υπάρχει στο εσωτερικό των κεραμοσκεπών και του Τρούλου, έχουμε όμως σαφείς ενδείξεις, όπως προαναφέρθηκε, ότι δεν έχει γίνει επαρκής στεγάνωση, αφού υπάρχουν εκτεταμένες αποκολλήσεις στο εσωτερικό του Ναού.

Κουφώματα

Εντοπίζονται φθορές τόσο στα ξύλινα, όσο και στα σιδηρά κουφώματα του Ναού, όπως αποκολλήσεις χρώματος, σκουριά, φθορές στην ξυλεία, κλπ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ Δ/ΝΣΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ,
ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΈΡΓΩΝ
Δ/ΝΣΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ ΒΥΖ/ΝΩΝ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖ/ΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Αθήνα, 17 Ιουνίου 2003

Αριθ. Πρωτ. :
ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/16533/736/2002
ΣΧΕΤ.ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/42345/1880/Π.Π.Ε.
ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ. : 2121/2001

ΤΜΗΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΒΥΖ/ΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ταχ. Δ/ση : Ερμού 56
Ταχ. Κώδικας : 101 86-Αθήνα
Πληροφορίες : Π. Μπίρταχας
Τηλέφωνο : 210-32.51.688-90
FAX : 210-32.50.448

ΘΕΜΑ: Έγκριση μελέτης και εκτέλεσης
εργασιών στερέωσης-
αποκατάστασης Ι. Ναού
Μεταμόρφωσης Σωτήρος
στην Άμφισσα.

- ΚΟΙΝ. :** 1) Δ/ση Βυζαντινών και
Μεταβυζ/νών Μνημείων
Τμήμα Βυζ/νών Χώρων
Μπουμπουλίνας 20-22
101 86-Αθήνα.
2) 1η Εφορεία Βυζαντινών
Αρχαιοτήτων
Βυζαντινό Μουσείο
Πολυγνώτου 2
105 55-Αθήνα
(με συν. θεωρ. μελέτη)
3) κ. Ε. Βαρουτά-Φλώρου
& Συνεργάτες Σύμβουλοι
Μηχανικοί- Αναστηλωτές
Μενελάου 23
176 72-Αθήνα

ΑΠΟΦΑΣΗ

Έχοντας υπόψη:

- 1.- Τις διατάξεις του Ν. 1558/87 "Κυβέρνηση και Κυβερνητικά Όργανα".
- 2.- Τις διατάξεις: α) του Ν. 3028/2002 "Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς", β) του Ν. 216/43 "Περί οργανώσεως της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως των αρχαίων και ιστορικών μνημείων του Κράτους", όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 19, παρ. 5 του Ν. 1418/84, γ) του Π.Δ 941/77 "Περί Οργανισμού του ΥΠΠΕ", δ) του άρθρου 81 "Τρόπος εκτέλεσης αρχαιολογικών έργων" του Ν. 1958/91 και ε) του Π.Δ 99/92 "Μελέτη και εκτέλεση αρχαιολογικών εν γένει έργων".
- 3.- Τη συνταχθείσα για λογαριασμό της Ι. Μητρόπολης Φωκίδος, από την Πολιτικό Μηχανικό και τους Συνεργάτες της, κ. Ε. Βαρουτά – Φλώρου, μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης του Ι. Ναού Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην Άμφισσα.
- 4.- Το έγγραφο της 1ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, με αριθ. πρωτ. 2597/6-8-2001, με το οποίο υποβλήθηκε στην ΔΑΒΜΜ η ανωτέρω μελέτη μαζί με τη σχετική εισήγησή της.
- 5.- Την από 23-12-2002 Εισήγηση του Τμήματος Μελετών Βυζαντινών Μνημείων της ΔΑΒΜΜ προς το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο του ΥΠΠΟ, σχετικά με το θέμα.
- 6.- Την γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, όπως αυτή διατυπώθηκε στη Πράξη του με αριθ. 1/8-1-2003, σύμφωνα με την οποία αναβλήθηκε η γνωμοδότηση επί της μελέτης προκειμένου να διενεργηθεί αυτοψία από επιτροπή του Συμβουλίου.
- 7.- Το Πρακτικό της σχετικής αυτοψίας που διενεργήθηκε στις 11-4-2003 από μέλη του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου.
- 8.- Την ομόφωνη γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, όπως αυτή διατυπώθηκε στη Πράξη του με αριθ. 21/30-4-2003, σχετικά με το θέμα.

Αποφασίζουμε

Α. Εγκρίνουμε την μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης του Ι. Ναού Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην Άμφισσα, που συντάχθηκε από την Πολιτικό Μηχανικό κ. Ε. Βαρουτά – Φλώρου και τους Συνεργάτες της, και την εκτέλεση των σχετικών εργασιών, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις που καταγράφηκαν στο Πρακτικό της αυτοψίας, που διενεργήθηκε από επιτροπή του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου στις 11-4-2003, και στην συνέχεια έγιναν ομόφωνα αποδεκτές από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, ως εξής:

1. Οι επεμβάσεις στο μνημείο να περιοριστούν στο ελάχιστο δυνατόν.
2. Να γίνει διευθέτηση των ομβρίων στον περιβάλλοντα χώρο του αύλειου περιφραγμένου χώρου του μνημείου, με την κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου με απορροή πίσω από τον δυτικό αναλημματικό τοίχο.
3. Να γίνει έλεγχος των θεμελίων με δειγματοληπτικές γεωτρήσεις γύρω από τον ναό και ερευνητικές τομές σε επαφή με αυτόν, με την παρουσία αρχαιολόγου, καθώς και έρευνα του υπογείου τοιχίου των παλαιότερων επεμβάσεων. Από τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής θα εξαρτηθεί η ανάγκη ή μη ενίσχυσης της τοιχοποιίας των θεμελίων.
4. Η επέμβαση στην στέγη δεν θα είναι συνολική, αλλά θα περιοριστεί στα σημεία όπου έχει διαπιστωθεί εισροή των ομβρίων, με απλή επισκευή της υφιστάμενης κεράμωσης.
5. Να μην γίνει η προτεινόμενη επισκευή αποκόλλησης, στο τόξο με το δίλοβο άνοιγμα στη βόρεια πλευρά και στο πεταλόμορφο τόξο του βόρειου θυραίου ανοίγματος, όπου παρατηρείται μετατόπιση των θολιτών. Το φθαρμένο τόξο του μονόλοβου παραθύρου της ίδια πλευράς θα σφραγιστεί από συντηρητές, χωρίς να αντικατασταθούν οι πλίνθοι. Η σφράγιση της οδοντωτής ταινίας με ένεμα και κονίαμα θα γίνει, αφού προηγηθεί σχετικός έλεγχος.
6. Η επέμβαση στις υφιστάμενες ρηγματώσεις στην βόρεια πλευρά με ειδικά ενέματα, θα γίνει με την βοήθεια ειδικού συνεργείου συντηρητών και δεν θα θιγούν τα παλαιά εξωτερικά αρμολογήματα, εφόσον δεν κρίνεται απαραίτητο.
7. Το αρμολόγημα και η εφαρμογή ενεμάτων κατά μήκος της αποκόλλησης της τοιχοποιίας στην ανατολική πλευρά θα γίνει αφού προηγηθεί ο έλεγχος των θεμελίων. Δεν θα γίνει επαναφορά των μετατοπισμένων πωρόλιθων του πλαισίου του παραθύρου της κεντρικής κόγχης. Το μεσαίο τμήμα του κοσμήτη της ποδιάς της κόγχης, το οποίο έχει δεχτεί κακότεχνη επέμβαση, θα αποκατασταθεί αφού απομακρυνθεί και επανατοποθετηθεί με επέκταση του αρχικού αρμού.
8. Οι επεμβάσεις στην νότια όψη θα περιοριστούν στο ελάχιστο δυνατόν.
9. Δεν θα απομακρυνθεί η δοκός από οπλισμένο σκυρόδεμα της δυτικής εισόδου, αλλά θα επιχρισθεί και θα χρωματιστεί από συντηρητή, αφού προηγηθεί η εξυγίανση του οπλισμού της αν κριθεί σκόπιμο.
10. Τα υφιστάμενα μεταλλικά κουφώματα της νότιας πλευράς και του τρούλου θα παραμείνουν και θα συντηρηθούν, με εξαίρεση το κούφωμα του πεταλόμορφου τόξου, το οποίο θα αντικατασταθεί από ξύλο, όπως της βόρειας πλευράς, στα εσωράχια των οποίων θα τοποθετηθούν ανοξείδωτες τοξωτές λάμες.
11. Θα γίνει σχέδιο νέας πλακόστρωσης του δαπέδου του κυρίως ναού. Το δάπεδο θα επιστρωθεί με πλάκες όμοιες με τις υφιστάμενες του Ιερού, εφόσον προηγηθεί έρευνα και δεν διαπιστωθεί ύπαρξη παλαιότερου.
12. Τα επιχρίσματα του εσωτερικού του ναού θα απομακρυνθούν τοπικά και μόνο στα σημεία όπου υπάρχουν ρηγματώσεις. Τα τμήματα αυτά θα επιχριστούν εκ νέου και το νέο επίχρισμα θα ενοποιηθεί με το υφιστάμενο παλαιότερων επεμβάσεων. Τα επιχρίσματα του τρούλου (λοφίων, τυμπάνου και ημισφαιρικού θόλου) και της νότιας καμάρας θα απομακρυνθούν συνολικά και θα αντικατασταθούν από νέα όμοια με τα υφιστάμενα. Τα δύο γωνιακά σταυροθόλια του νάρθηκα δεν θα επιχριστούν, για λόγους διδακτικούς.
13. Το βόρειο υπέρθυρο του νάρθηκα θα συμπληρωθεί, χωρίς να απομακρυνθούν οι ξύλινες υφιστάμενες κομμένες δοκοί, εφόσον θεωρηθεί απαραίτητο, αφού προηγηθεί διερεύνηση της στάθμης του δαπέδου.
14. Να μην απομακρυνθεί ο τοίχος που κλείνει την είσοδο στο διακονικό.

15. Να αφαιρεθεί το ξύλινο νεώτερο τέμπλο και στη θέση του να τοποθετηθεί το παλαιό μαρμάρινο τέμπλο του ναού με τις απαραίτητες συμπληρώσεις, σύμφωνα με την μελέτη της κ. Πινάτση.

Β. Οι παραπάνω εργασίες θα γίνουν με φροντίδα και δαπάνη της 1^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων καί με την εποπτεία της ΔΑΒΜΜ.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΝΟΜΗ

1. ΔΑΒΜΜ
2. Τμήμα Μελετών Β.Μ., ΔΑΒΜΜ
3. Τμήμα Έργων, ΔΑΒΜΜ
4. κ. Παν. Μπίρταχας, Αρχ. Μηχ., ΔΑΒΜΜ
5. Φ.Δ.

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Ακριβές Αντίγραφο
Ο Προϊστάμενος Γραμματείας

Αποστολος Στάμου